

SZESZTAY ÁDÁM

ERDÉLY TÉRBE VETÍTETT TÖRTÉNELME

Bereznay András: *Erdély történetének atlasza*, Méry Ratio Kiadó, Somorja, 2011, 222 oldal, 105 térkép

A szlovákiai Méry Ratio Könyvkiadó a tőle megszokott, igényes kivitelű könyv formájában 2011 nyarán adta közre 222 oldalon azt a 105 térképet, egy időtáblát és a hozzájuk írt, fél oldaltól egy oldalig terjedő 103 magyarázószöveget, amelyeket Bereznay András, Londonban élő térképész, történettudományi feldolgozások alapján 1988 óta, de túlnyomóan a kiadás előtti öt évben állított össze Erdély történetéről.

A régió teljes történeti ívének térképre – térképsorozatra – vitele önmagában véve is előrelépés Erdély történetének feldolgozásában és prezentálásában. A magyar történelemoktatásban viszonylag nagy múltra tekint vissza az intenzív térképhasználat, és azt sem túlzás állítani, hogy mi, magyarok, általában érzelmileg is szeretjük a térképeket, különösen, ha azok a Kárpát-medencének vagy egyes részeinek múltját és jelenét ábrázolják. Ennek tükrében meglepőnek tűnhet, amit Sipos Gábor Károli-díjas erdélyi levéltáros-történész, az Erdélyi Múzeum Egyesület elnöke fontosnak lát hangsúlyozni a kötet előszavában, és maga a szerző is bevezető tanulmányában, hogy az utóbbi két-három évtized egyik kedvelt történeti témája, Erdély története, most első ízben kerül térképeken bemutatásra teljes időbeli ívében, tehát az első ismert erdélyi kultúráktól (körülbelül a Krisztus előtti 13. századtól) az európai uniós csatlakozásig.

Egy belülről annyira differenciált regionális világokat rejtő és oly sokféle – nemegyszer egyidejűleg érvényesülő – külső hatás alatt álló tájegység, mint Erdély, mind történetében, mind jelenében lényegében áttekinthetetlen, és ezért megérthetetlen alapos térismeret nélkül. Ennek hiánya a pozitívista történelemszemlélet „ösellenségének” tekinthető mítoszgyártás melegágya. Márpedig egy annyi napi kérdést felvető, annyi érzelmet felkorbácsoló téma esetében, mint Erdély története, különös jelentősége van a forrásokkal igazolható realitások szerinti, mítoszoktól független diskurzusnak. Ez szintén különös jelentőséget kölcsönöz a teljes erdélyi történelem térbeli áttekintésének.

Aligha lehet tehát elvitatni a kötet hiánypótló, nagy űrt betöltő, úttörő jellegét. Sipos Gábor az előszóban azt is hangsúlyozza, némi aggódó felhanggal, hogy az atlasz megjelenése várhatóan szakmai – s tegyük hozzá, emellett esetleg érzelmi – vitákat fog gerjeszteni magyar és román történészek köré-

ben. Én személy szerint ezt a megállapítást arra az optimista feltételezésre alapozottnak érzem, hogy a történeész szakma megfelelő és megérdemelt figyelmet fog szentelni Bereznay művének, és azt az optimista következtetést vonom le belőle, hogy a könyv iskolateremtő lesz, azaz újabb hasonló próbálkozásokat fog útjára indítani.

Éppen ezért érdemes egy pillantást vetni arra a kérdésre, hogy mit (és miből mennyit) várhatunk, és mit nem várhatunk az atlasztól? Melyik korszakról és melyik témáról mennyit és miért éppen ennyit élünk meg térbe vetítve, ha az atlaszt áttanulmányozzuk?

Ami a korszakokat illeti, a kötet szerzője óvakodik attól, hogy művét korszakokra bontsa, ami praktikus megközelítés, hiszen minden korszakelhatárolás szükségszerűen önkényes. Ezzel együtt is mindenképpen vannak azonban a történelemben korszakhatárok, korszakfordulók, és egy teljes ívű áttekintés jellemzésénél mindenképpen fontos kérdés, hogy melyik korszaknak mekkora figyelmet szentel. Ezért a következő – bizonyára vitatható beosztás – „statisztikát” ajánlom a (leendő) olvasó figyelmébe:

- a térség természetföldrajzának madártávlatból való áttekintésével indító térképsorozat;
- hat térképet ad közre a Római Birodalom összeomlása előtti időszakból (ebből öt a román történelmi mitológiában meghatározó szerepet játszó dák és római korokkal foglalkozik);
- hatot a korai (magyar államiság előtti) középkorból;
- huszonnégyet a középkorból;
- huszonegyet a reneszánsz és török korból;
- tizenkettőt a török utáni és szabadságharc előtti időszakból (nevezzük – Erdély szempontjából – „koraújkornak”), de ebből csak egy esik a reformkorra;
- tizennégyet 1848-tól Trianonig;
- kilencet a két háború közti időszakból és a második világháborúról;
- négyet a második világháború végétől a kommunizmus végéig (megjegyezve, hogy ez ténylegesen hét térkép, azért tekinthetjük mégis négynek, mert a kommunista időszak közigazgatási határváltozásait a szerző – a többi hasonló térképtől eltérően – nem egy, hanem négy különálló, de egy közös oldalra nyomtatott és közös magyarázattal ellátott térképen oldotta meg);
- négyet a rendszerváltástól (forradalomtól) napjainkig (ebből egy az 1910-es magyar és a 2002-es román népszámlálás etnikai eredményeinek összehasonlítása);
- és egy kronológiai diagramot, amely időbeli arányaiban hasonlítja össze az Erdélyben érvényesülő fennhatóságokat, kissé leszűkítve a könyv által teljességében felölelt időívet, kihagyva a térképeken szereplő történet legelejét, a legrégibb kultúrákat és legvégét, az EU-csatlakozást,

tehát az időszámításunk kezdetétől 2000-ig terjedő időszakra korlátozódva (Dáciától Romániáig – a könyv e vonatkozását román részről valószínűleg nem fogják szemére hányni).

Térképek számában tehát nagyon erősen reprezentált a középkor, a reneszánsz kor és – időbeli rövidege ellenére – a két háború közötti időszak. Mindez összhangban áll Erdély történetének a magyar (és általában véve a) történetírásban való feldolgozottságával, és egybeesik az erdélyi történelem magyar szempontból bizonyos értelemben kultikusnak tekinthető korszakaival.

A korszak időbeli távolsága és – amint a szerző is megjegyzi – viszonylag szűk forrásbázisa tükrében érthető a Római Birodalom előtti korra eső kicsi térképszám. A magyar történetírásban azonban szokatlanul (a románban nem szokatlanul) magas számban jelenik meg térképeken az Erdéllyel kapcsolatos román nemzeti mitológia – vitatható megalapozottságú – referenciájául szolgáló dák-római időszak. Ezzel szinte azonos reprezentáltságú a római kortól a magyar államiságig terjedő (hun korszakot, a magyarok bevándorlását stb.) összegző rész. A szerző tehát kiemelt figyelmet szentel az érzelmektől sem mentes magyar-román etnotörténeti, jelentős részben régészeti természetű viták fő súrlódási pontjának számító korszakoknak.

A korszak közelségéhez és hatalmas forrásbázisához képest nagyon kicsi a második világháború és a rendszerváltás közötti időszakra (tehát lényegében a kommunizmus időszakára) eső térképek száma, ami – legalábbis részben – e korszaknak a történetírásunkban való viszonylag alacsony feldolgozottságával magyarázható.

Meg kell ugyanakkor jegyeznem, hogy a térképre vitt adatállomány távolról sem annyira gyér itt, mint a térképek száma. Különösen a *Kommunizmus* című térkép vonultat fel elképesztő mennyiségű adatot és témát, népmozgásoktól vallási viszonyokon át a rendszerellenes megmozdulásokig (külön nevesítve az 1956-os erdélyi megmozdulásokat, ami a kötet különös érdeme, hiszen fontos, de nem eléggé közismert téma). Ez a zsúfoltság különösen szembeűnő ahhoz képest, hogy más korszakokban milyen nagyvonalúsággal kap egy-egy téma saját térképet. Egy esetleges későbbi kiadásnál, a jobb áttekinthetőség végett, megfontolandó ennek a hatalmas információ-mennyiségnek tematikus bontásban, több térképre történő kivetítése.

A térképre vitt adatállomány tematikus fókuszáról azt mondhatjuk, hogy a kötet teljes következetességgel koncentrálna az etnikai viszonyok alakulására, a közigazgatási beosztás és államhatárok változásaira és – áttekinthető jelleggel, de nem kevésbé következetesen – a háborúkra. Ezek a témák lényegében minden korszakban jelentkeznek.

Kevesebb a következetesség a gazdasági viszonyok ábrázolásában, amelyek a 19. századra teljesen eltűnnek a könyv lapjairól, jöllehet éppen ekkortól kezdve lenne indokolt a jelenlétük, mert (különösen a 19. század végi és

20. századi iparosítás mozzanatai) óriási hatást gyakoroltak az etnikai és vallási viszonyok alakulására, mai arculatuk kialakulására. Szintén hiányérzet támad az olvasóban a művelődési-oktatási adatok tekintetében, amelyek a két háború közötti időszakban a bezárt magyar iskolákra szűkítve jelennek meg, a kommunista korszakban pedig teljesen eltűnnek a térképről, jóllehet „az erdélyi kérdésnek” mind a hétköznapi életvitel szempontjából, mind politikailag a legfőbb összetevőjét jelentették. A kisebbségi helyzetű erdélyi magyar szellemi élet különösen a két háború között, de még a kommunista diktatúra szorításában is, egyedülálló értékekkel gazdagította az egyetemes magyar kultúrát és a teljes európai kulturális örökséget, ami szintén ennek a kérdésnek a térképre vitelét, vagy legalább a magyarázó szövegben való megjelenítését indokolná.

Persze a 20. századi művelődési adatok térképre vitele – az atlasz következetes és mindenképpen üdvözlendő multikulturális (etnikai értelemben transzszilvanistának mondható) szemlélete alapján – szükségessé tette volna a román és a német művelődés adatainak minimális ábrázolását is. (Már csak azért is, mert a magyar és német intézmények fokozatos kiszorítása, valamilyen mértékben – nem föltétlenül arányosan –, együtt járt a román intézmények számának növelésével.) Mindazonáltal ennek a munkának az elvégzése, a térképre vitt erdélyi történelem továbbfejlesztése, mindenképpen kívánatos és a magyar történelmi köztudatot és realitásérzékét kedvezően formáló lenne, mert tény, hogy történelmi tudatunkban sokkal inkább benne van a magyarsággal közös térben élő népek Trianon előtti, mint Trianon utáni kultúrájának fejlődése.

Mindemellett nemcsak a nem magyar kultúrák alakulása szempontjából, hanem összességében is elmondható, hogy a „modern Erdély” (amiben a „modern” szó nem értékítélet, hanem kronológiai tény) erősen hiányzik Erdély-szemléletünkől, s amennyire nagyot alkot az atlasz a ma már klaszszikusnak mondható Erdély-szemléletünk térképre vitelében, annyira keveset törleszt a „modern Erdéllyel” kapcsolatos deficitből.

Amikor tehát a szerző a bevezetésben azt a célkitűzést jeleníti meg, hogy Erdély „teljes történetét” kívánta térképre vinni, ahhoz mindenképpen azt az értelmező megjegyzést kell tennünk, hogy időbeli ív szempontjából való teljességről van szó, már csak azért is, mert a tematikus vagy adatállománybeli teljesség lényegében teljesíthetetlen célkitűzés lenne. (Ezt a bevezetőben a szerző is elismeri.)

Egy pillanatra időzzünk még el a mű már említett – és általam különösen nagyra tartott – multikulturális szemléleténél. Erről Bereznay – kicsit Hamvas Béla-i, kicsit huntingtoni szemléletet kifejezve – így vall: „Fölfogásomban Erdély múltbeli feszültségeinek egy része – és egyes jelen nehézségei – háttérben az áll, hogy a benne élő népek különböző civilizációk körébe tartoznak, és ezzel összhangban eltérő érték-, illetve szemléletrendszer

képviselői. Erdély emellett civilizációk politikai-földrajzi értelemben vett konfliktusövezetében fekszik, ami történetének alakulására szintén több vonatkozásban kihatott.” (8. p.) Természetesen ennek a leírásnak számos elemét lehetne tovább árnyalni: az egyes erdélyi kultúrák talán inkább eltérő mértékben kötődnek, mintsem egyöntetűen „tartoznak” különböző civilizációkhoz (például a románok saját identitásdiskurzusán belül az egyik meghatározó frontvonal a – nevezzük így – „ortodox ortodoxiát” hirdetők és a „nyugatosok” között húzódik, és mi, magyarok is alapos keleti nosztalgiákkal megáldott nyugati nép vagyunk). Összességében azonban nagyon is indokolt Erdély történetét és jelenét a nagyobb európai és globális összefüggésekből nem kiragadva, hanem azokba beillesztve szemlélni. Látványosan mindamelllett ez a célkitűzés szinte kizárólag a „világok válaszfáján”, a Krisztus utáni első ezredforduló összefüggésében jelenik meg. (Pedig a 20. században és a 21. század elején is ezeknek az összefüggéseknek a gyors átalakulása – vagy talán pontosabb úgy fogalmazni, hogy átalakítása – folyik: a korábbi „római” kulturális dominancia „bizánci” kulturális dominanciára cserélése. Vö. Erdély modernkori szakrális építészetével, ami szintén megérdemelne egy térképet.)

A fenti észrevételeket nem a teljesség igényével vetettem papírra: ezen írás műfajának terjedelmi korlátait meghaladóan lehetne még foglalkozni számos vonatkozással, így például a magyarázószövegek és a térképek összefüggésének kérdésével, vagy e szövegek különböző részleteivel, konkrét megfogalmazásaival, nyelvezetével, itt is javaslatokat téve egy újabb kiadásnál figyelembe veendő szempontokra. Összességében azt mondhatjuk, hogy Erdély történelméről immár széles merítésű kartográfiai áttekintés birtokában gondolkozhatunk és vitatkozhatunk, s ez feltétlenül figyelmet érdemel, beleértve továbbgondolásának, továbbfejlesztésének lehetőségét is. Szép szimbolikus összefüggésként említsük meg végül, hogy a szerző szlovákiai magyar kiadót választott munkája gondozásához, ezzel is kifejezve azt, amit alighanem az egész atlasznak hivatása bizonyítani, hogy a kultúra és identitás átível az államhatárokon, azok mindenkori változásaitól függetlenül.